

KATSÁNYI SÁNDOR

Szabó Ervin és az iskolai könyvtárak

A tanulóifjúság könyvtári ellátásának válaszútjai
az 1910-es években

„Az iskolai könyvtárak teljesen céljukvesztett intézmények ... kár minden fillérért, amit a főváros az iskolai könyvtárakra költ.” Ezt a meghökkentő mondatot Szabó Ervin írta le 1910-ben, Budapest egész könyvtárügyét átfogó tervezetében, az *Emlékirat*-ban.¹ A szöveg folytatása az iskolai könyvtárak teljes felszámolását, állományuk közkönyvtári hasznosítását javasolta. Az idézett kijelentés annál is inkább zavarba ejti kései olvasóját, mert leírásának időpontjában a magyar iskolai könyvtárak mögött a kibontakozás és fejlődés rendkívül dinamikus évei álltak.

Szabó Ervin könyvtárosi életművének korábbi méltatói az *Emlékirat* e fejezetéről szemérmesen és következetesen megfélelkeztek. Tóth Gyula nézett szembe először a problémával 1995-ben *A hazai iskolaügy problémátörténete* c. tanulmányában,² Szabó Ervin véleményét a korabeli iskolai könyvtárakról „némely mozzanatában valós, ám összességében túlzó” álláspontnak minősítve, hozzáfűzve, hogy Szabó szembetalálkozva e nézeteinek elutasításával már nem tért rájuk vissza. Ámde az azóta feltárt újabb dokumentumok ennek ellenkezőjét mutatják: a „város könyvtárnoka” ismételen visszatért és haláláig hű maradt az 1910-ben leírt elképzeléseihez. Nem egyszerűen a korabeli iskolai könyvtárak elutasításáról volt szó, hanem az ifjúság könyvtári ellátásának egy másféle stratégiájáról.

Jelen írás azt nyomozza: hogyan és miért került szembe Szabó Ervin a korabeli magyar iskolai könyvtárügygel és milyen koncepciót dolgozott ki a tanulóifjúság könyvellátására.

Az események krónikája

A huszadik század kedvező és nagy reményekre jogosító eseményekkel köszöntött be az iskolai könyvtárakba, mintha igazolni akarná a századforduló általános optimizmusát: *Wlassics Gyula* 1902-es miniszteri rendelete előírta, hogy „minden állami- és községi elemi iskolába szerveztessék ifjúsági könyvtár”, ugyancsak 1902-ben jelent meg *Neményi Imre* korszakot nyitó könyve, *Az ifjúsági könyvtárak és ifjúsági olvasmányok a nevelés szolgálatában*. Rövidesen megalakult a NIKIB, a *Népiskolai Könyvtárakat Intéző Bizottság*; ennek vezetésére a Magyar Paedagógiai Társaság Neményit ajánlotta, *Wlassics* viszont a konzervatívabb *Tóth Rezső* főgimnáziumi tanárt bízta meg, (ennek történetünk szempontjából még jelentősége lesz.) A NIKIB rövidesen ajánló jegyzékeket jelentetett meg az iskolai könyvtárak állományépítésének orientálására.

Jogi szabályozás, körvonalazott feladatrendszer, szervezett irányítás: az egyes iskolai könyvtárak ügye ekkor kezdett országos ügyé kovácsolódni. 1905-ben már több mint kétezer iskolai könyvtárat tartottak nyilván, három év múlva háromezret.

Ugyanezekben az években hasonló életerővel bontakozott ki a közkönyvtárak ügye. Az iskolai könyvtárak helyzetének jogi rendezését némileg megelőzve létrejöttek

közkönyvtárak jogi keretei: a *Múzeumok és Könyvtárak Országos Tanácsa*, (MKOT), majd ennek hivatala, a *Főfelügyelőség* és társadalmi szerve, a *Múzeumok és Könyvtárak Országos Szövetsége*. Szakmai orgánum született, a *Múzeumi és Könyvtári Értesítő*, és a szakmai tudnivalókat összefoglaló szintézis, *Gulyás Pál Kézikönyve*. A könyvtári elit előtt egy új, a magyar glóbuszon mindeddig ismeretlen könyvtártípus, a modern közkönyvtár létrehozásának víziója lebegett. Az angol-amerikai városi könyvtárakat, a public library-eket, ezeket a gazdag állományú, olajozott technikájukkal tömegeket kiszolgáló, a társadalom minden rétegéhez eljutó polgári könyvtárakat korábban a magyar könyvtárak csak csodálták és irigyelték, most a *Múzeumok és Könyvtárak Országos Tanácsának* lobogója alatt Wlassics Gyula, Ferenczi Zoltán, Gulyás Pál már megvalósíthatónak hitték és létrehozásán munkálkodtak. A falvakba kisebb könyvtárakat terveztek, a városokba önálló épületben, gazdag, a lakosság igényeinek megfelelő állományú városi könyvtárakat.

A tanulóifjúság könyvtári ellátásának eddig gyakorlatilag nem volt gazdája, most egyszerre két bába is jelentkezett. A bontakozó új közkönyvtárügy számára meghatározóan fontos volt az iskolákkal kialakítandó kapcsolat. Ennek megvitatására (látszólag) jó alkalomnak kínálkozott az *1907-es pécsi Szabadtanítási Kongresszus*, ahol a MKOT képviselőjében Ferenczi Zoltán alkalmat kapott arra, hogy a hazai művelődéspolitikai véleményadó képviselői előtt ismertesse a könyvtárügy országos programját. Ferenczi a szerveződő közkönyvtárak és az iskolák szoros kapcsolatát javasolta, igen derűlátóan: A községekben „minden iskola mellé építendő egy elég tágas olvasóterem, melyben elhelyezést nyer a népkönyvtár, mi által az iskola állandó művelődési központ maradna.” *Móczár József* szalontai tanár a javaslatot túl is licitálva valamennyi gimnáziumi könyvtár nyilvános könyvtárrá alakítását, a városi központi könyvtárhoz való csatlakozását indítványozta.

Az optimista programbeszéd és Móczár lelkes csatlakozása ellenére a tanácskozás nem a közkönyvtárak és az iskolák egymásra találásának kongresszusaként vonult be a magyar könyvtártörténetbe. Éppen ellenkezőleg. Mikor Szabó Ervin nagy vitát kirobantó felszólalásában a közkönyvtárak állományfejlesztésének radikálisan liberális módja mellett tört lándzsát, mely minden irányzatnak, még a szélsőségeseknek is helyt ad a könyvtár polcain, nézetei két ellenségesen szembenálló táborra osztották a hallgatóságot. Tóth Rezső mint az iskolai könyvtárügy képviselője a könyvtárak nevelői funkcióját hangoztatva mereven elutasította Szabó Ervin álláspontját. A Ferenczi által meghirdetett együttműködés kérdésessé vált.

A következő három év, 1907–1909 Szabó Ervin és a Fővárosi Könyvtár munkatársai, a „Szabó-iskola” számára az útkereső műhelymunka, a szellemi muníciógyűjtés időszaka volt. A nyugat-európai és az amerikai könyvtári modelleket tanulmányozták, keresve az ifjúság könyvtári ellátásának korszerű formáit. Az alakuló koncepcióról a különböző fórumokban megjelenő cikkeik tanúszkodtak.

1910-ben Budapest közkönyvtárainak történetében korszakot nyitó döntést hozott a városvezetés: nyilvános városi könyvtár létrehozását határozták el, mely a társadalom minden rétegét, így a gyerekeket és a fiatalokat is ellátni hivatott. Szabó Ervin *Emlékirat* néven átfogó tervet dolgozott ki Budapest egész könyvtárügyének átszervezésére. A terv egy ésszerű könyvtárügy megteremtése érdekében a történetileg kialakult kereteket figyelmen kívül hagyva radikális változtatásokat javasolt, (a korabeli polgári radikalizmus attitűdjéhez hasonlóan): a régi hagyományú nagy tudományos könyvtárak gyűjtőkörének módosítását, a budapesti népkönyvtári hálózat megszünte-

tését, eddig önálló intézményi könyvtárak hálózatba szervezését stb. A tervezett radikális változtatások a tanulóifjúság könyvtári ellátására is kiterjedtek: a tervezet ezt kizárólag a szervezendő nyilvános könyvtári hálózatra kívánta bízni, a meglévő iskolai könyvtárak megszüntetésével, állományuknak a Fővárosi Nyilvános Könyvtárba való beolvasztásával, a kerületi fiókkönyvtárakon keresztül történő központosított ellátással. A pedagógusok könyvellátását a terv ugyancsak központosítva, letéti rendszerrel oldotta volna meg.

A javaslattal – azon belül az iskolai könyvtárak megszüntetésével-átszervezésével – szakmai részről először Gulyás Pál szállt vitába a Magyar Könyvszemle hasábjain, majd a főváros által szervezett ún. „szakértekezleten”, melynek célja a szakma véleményadóinak megnyerése volt, könyvtárügy jelenlevő képviselői is egyöntetűen elutasították.

A felnőtteket és gyerekeket egyaránt kiszolgáló fiókkönyvtárak szervezése ettől függetlenül megindult. 1912-ben az Almássy téren már alakulóban volt a Fővárosi Nyilvános Könyvtár első fiókkönyvtára, gyermekrészleggel. Szabó Ervin számára ez alkalmat szolgáltatott arra, hogy az iskolai könyvtárak ügyét ismét felvesse. Most helyi fórum, a Fővárosi Könyvtári Bizottság elé terjesztette javaslatát: „Abban az arányban, ahogy a gyerekkönyvtárak kiépülnek, korlátozni kell az [iskolai] ifjúsági könyvtárak működését egy megállapítandó normál könyvtár típusára.” A Bizottság a javaslatot az Almássy téri fiókkönyvtár működésének tapasztalataihoz kötötte, valójában udvarias látszat mögé rejtve elutasította.³

Rövidesen még két olyan fiókkönyvtár nyílt meg, mely gyerekeket is kiszolgált. Budapesten ezzel létrejött a tanulóifjúság könyvtári ellátásának kétcsatornás rendszere. A pedagógusok véleménye megoszlott: egy részük pártolta, más részük bizalmatlanul szemlélte az iskolainál kötetlenebb gyerekkönyvtárak működését. Szabó Ervin – miután a hazai fórumok bezárultak előtte – egy Lipcsében tervezett nemzetközi konferencián akarta elképzeléseit kifejteni és érvekké alátámasztani.⁴ Bár a kongresszus a világháború kitörése miatt elmaradt, kéziratban fennmaradt Szabó Ervin beszédtervezetének több variánsa, ezek az ifjúság könyvtári ellátására vonatkozó nézeteit minden más forrásnál részletezőbben tartalmazzák.⁵

A világháború minden kezdeményezést visszafogó csendje, majd Szabó Ervin halála következett, a Fővárosi Könyvtár vezetését *Dienes László* vette át. Dienes bízott benne, hogy az ifjúság könyvellátására vonatkozó Szabó Ervin-i terveket – melyek még 1918-ban is elevenen éltek, – a polgári forradalom megváltozott légkörében végre lehet hajtani. A Károlyi kormány *Iskolai Reformbizottsága* részére 1918 decemberében – 1919 januárjában a Fővárosi Könyvtár munkatársai kidolgozták az iskolai könyvtári koncepció alapelveit.⁶ A javaslat a korábbi centralizáló koncepciót ismételte meg egy csekélynek tűnő, de nagyon lényeges változtatással: *elvileg* elismerte az iskolához kötött osztálykönyvtárak létjogosultságát. (A gyakorlatban azonban anyagi okokból ezeket még megvalósíthatatlannak tartotta.)

A Tanácsköztársaság alkalmat kínált volna a tervek megvalósítására, hiszen Dienes –könyvtárügyi népbiztosi pozícióban – országos hatáskörrel rendelkezett. Az egyéb ügyek azonban az első hónapokban elvonták figyelmét az iskolai könyvtárak kérdéséről, s mikor ennek megvitatására június 18-ra pedagógusi értekezletet hívtak össze, már késő volt: a jelenlevők hevesen tiltakoztak a központosítás ellen, ellenállásuk meghiúsította a tervezett centralizálás végrehajtását.

1920-ban viszont fordult a kocka. A Fővárosi Könyvtár támadások pergőtüzébe került. Most már nem az iskolai könyvtárak állományának a Fővárosi Könyvtárba való beolvasztásáról volt szó, hanem éppen ellenkezőleg: Gulyás Pál a vallás- és közoktatási miniszterhez írt szakvéleményében a Fővárosi Könyvtár gyermekrészeinek megszüntetését, állományuknak az iskolai könyvtárakba való beolvasztását javasolta.⁷ Az idő malmai azonban ezúttal is lassabban öröltek: a főváros vezetése nem fogadta el ezt az átszervezési javaslatot sem.

Ezzel csaknem egy időben egy másik, ellenkező előjelű, meglepő közjáték is történt: A Magyar Tanítók és Tanárok Nemzeti Szövetsége azt kérte, hogy „az [iskolai] ifjúsági könyvtárak kezelését vegye át a Fővárosi Könyvtár, és létesítsen minden iskola-csoport közelében fiókkönyvtárakat.”⁸

Ez a javaslat sem valósult meg. 1920 után a már korábban kialakult állapotok maradtak fent. A különös küzdelem véget ért.

A könyvtári konfliktusok gyökerei: eltérő ideológiák

A krónikában felvázolt könyvtárpolitikai ütközések végső soron a szereplők közötti mély világnézeti ellentétre vezethetők vissza.

A kor hazai könyvtárügyének meghatározóan fontos mozzanata a népkönyvtártól a nyilvános könyvtár felé fordulás volt, elindulás a „népnevelő” könyvtárideáltól a polgárokat kiszolgáló könyvtárig, a paternalista könyvtáreszménytől a demokratikus intézményig vezető úton. A könyvtárügy irányítói felismerték, hogy a korszerű közkönyvtárat nem lehet egyoldalúan valamely eszmei irányzathoz kötni. Az új nyilvános könyvtár „többoldalú, különös vallási, politikai irány szolgálatába nem szegődik”, – szögezte le Ferenczi Zoltán; „Minden irányzatosság nélkül összeválogatott könyvanyaga van” – jellemezte kézikönyvében Gulyás Pál, s hasonló szellemben idézhetnénk Wlassics Gyulát is. 1907-ben Pécsen Ferenczi abban a hitben mondta el könyvtári programadó beszédét, hogy az ott képviselt alapelvek, (a közkönyvtár nem lehet egyetlen ideológiai irányzat képviselője, többoldalúnak kell lennie és tartózkodnia kell a szélsőséges nézetektől) elfogadhatók lesznek a különféle könyvtárak képviselői számára, lehetővé teszik az egységes fellépést a közös könyvtári célok érdekében.

Nem így történt. Konceptióját két irányból is támadták.

Szabó Ervin a Ferenczi által meghirdetett liberalizmusnál sokkal tágabb szabadságot követelt a könyvtáraknak, a liberális elvek legradikálisabb változata mellett szállt síkra, mely a politikailag-világnézetileg szélsőséges nézetek hirdetőinek is helyet ad a polcokon. Kulcsmondata szerint a könyvtár feladata az, hogy „a múlt és jelen összes világmegváltó problémáit legjobb képviselői útján ismertesse”, – a választást az olvasóra bízva, mert „csak a vélemények harcából alakul ki a tudatos lét.”

Tóth Rezső, a NIKIB irányítója, az ifjúsági irodalomról szóló frissen megjelent könyv szerzője viszont a másik oldalról támadta Ferenczi liberális programját, de mindenek előtt Szabó Ervin radikális liberalizmusát. „Sem nem lehetséges, de éppen a cél elérése érdekében nem tartom kívánatosnak sem, hogy e művek, [a „világmegváltó problémák képviselői”] a mi könyvtárainkban mind meglegyenek. Nincs nagyobb rossz a félig értett és félreértett ismereteknél ... Számunkra a magyar nép lelke nem kísérleti objektum, hogy a ’világmegváltó problémák legjobb képviselőiből’ kiket ért meg és hogyan alakul ezek nyomán a vélemények harca; mi igenis irányítani akarjuk, hogy mit olvasson és miben gyönyörködjék, irányítani akarjuk a jövőt.”⁹ A vitából Szabó Ervin utóbb azt a következtetést vonta le, hogy az iskolai könyvtárügyben – min-

den jóakarátú utasítás ellenére – „előbb-utóbb felülkerekedik az iskola, a tanítói tekintély elve és az uniformizálás, vagyis éppen azok a jellemvonások, melyeknek éppen a *hiánya* a nyilvános könyvtár létezésének elsődrendű joga alapja”, vagyis a két könyvtár-típus eszmeileg összeegyeztethetetlen.

Nincs mit csodálkoznunk azon, hogy az iskola és intézménye, az iskolai könyvtár nevelés-centrikus, a közösség könyvtára pedig nyitott, többoldalú. Ámde Tóth Rezső a nevelés elsődlegességének elvét kiterjesztette a felnőttek könyvtáaira, Szabó Ervin viszont radikális liberalizmust várt el az iskolai könyvtáraktól is. Ez a konfliktus feloldhatatlannak bizonyult.

A pécsi kongresszust követő három évben Szabó Ervin és a Fővárosi Könyvtár munkatársai nagy intenzitással keresték az iskolai ifjúsági könyvtár olyan modelljét, mely megfelelt a nyitott felnőtt könyvtárról már kialakított elveiknek. Végül az ideális megoldást az amerikai iskolarendszerben és az azt szolgáló ifjúsági könyvtárakban vélték felfedezni. Szabó Ervin munkatársa, Staindl Mátyás lelkesen számolt be erről a Népművelés hasábjain: „Az amerikai pedagógia törekvése, hogy önállóságra szokott, élelmes és energikus egyéniségeket neveljen a társadalom számára. Az amerikai tanító tanítványait minduntalan ráutalja a közkönyvtárak önálló használatára és ezzel utat enged a vélemények szabad kialakulásának. Hadd kutassa a gyerek maga a tudomány és az élet nyújtotta problémákat, vitatkozzék, fejlessze éleslátását, – így válik kulturvívő emberré.” A beszámoló végső következtetése: a radikális liberalizmus megvalósítható az ifjúsági könyvtárakban is. „Legyen végre a gyermek magánolvasmánya az, ami kell, hogy legyen: magánügy. Ne avatkozzék abba az iskola.”¹⁰

Ennél messzebb már nem lehetett eltávolodni a Tóth Rezső által megfogalmazott elvektől, attól a felfogástól, mely irányítani akarta, hogy az ifjúság mit olvasson és mi-ben gyönyörködjék.

Amerika szolgáltatott példát a probléma olyan gyakorlati, könyvtárszervezési megoldására is, amely megfelelt a fenti ideológiai elveknek. Az American Library Association és a National Educational Association között 1897-ben létrejött szerződés szerint a nyilvános könyvtárak az iskolákban letéti rendszerként működő osztálykönyvtárakat hozhattak létre. Szabó Ervin és köre ezt a modellt tartotta ideálisnak, és mint amerikai példára hivatkozott rá, (jóllehet Amerikában is többféle megoldás élt egymás mellett.)

A szembenálló ideológiák eltérő állományépítési és olvasószolgálati koncepciókat eredményeznek

A könyvtárosok világnézeti elvei mindenekelőtt az állományban testesülnek meg, nem csoda, hogy mindkét szembenálló irányzat a másik állományát bírálta a legkeményebben. Az évtizedet a gyarapítási ajánló jegyzékek állandósult harca jellemezte. A népiszkolai könyvtárak *NIKIB-jegyzékére* és a középiskolák ún. *Szemák-jegyzékére* válaszul egy éven belül megjelent a Fővárosi Könyvtár ellen-jegyzéke, a *Mintajegyzék*, – az ifjúsági irodalom új szempontú válogatásával. Szabó Ervin élesen bírálta az előbbieket, Gulyás Pál az utóbbit; a saját nézőpontjuk szempontjából mindketten indokoltan.¹¹ A legkeményebb támadás az iskolai könyvtárak állományát Fővárosi Könyvtár részéről 1918/1919 telén érte, mikor az Iskolai Reformbizottság zászlaja alatt összeállították a *Megtartandó könyvek jegyzékét* és a *Kiselejtezendő könyvek jegyzékét*. A Tanácsköztársaság bukása után viszont egy minisztériumi szakvélemény alapján kívánták a Fővárosi Könyvtár gyermekrészeinek anyagát „kellőképp megrostálni.”

Szabó Ervin az iskolai könyvtárak működésének alacsony hatásfokát, (szerinte: eredménytelenségét) egyértelműen e könyvtárak nem megfelelően épített állományára vezette vissza. „Az iskolai könyvtárak állományának összetétele célszerűtlen. A könyörtelen állománykivonás elmaradása – ami pedig éppen itt lenne nagyon fontos – az elavult művek tömegének felhalmozódását eredményezi...” Tagadhatatlan, hogy az iskolai könyvtárak egyfelől nehézkes selejtezési lehetőségeik, másfelől alapjaiban konzervatív értékrendjük következtében számos korábban irodalmi értéket jelentő, de a 20. századi gyerekolvasó számára érdektelen művet őriztek polcaikon; a legtöbb iskolában megtalálható volt pl. *Bezerédj Amália Flóri könyve*, *Czuczor Gergely*, *Jósika Miklós* számos műve stb. – mint azt az Iskolai Reformbizottságban tevékenykedő fővárosi könyvtárosok észrevételezték. A leghevesebb támadást részükről azonban nem ezek a könyvek váltották ki, hanem a tartalmukban hazafiasságot, valláserkölcst hirdető, az irodalmi mértéket azonban meg nem ütő művek sokasága. Ezeket a műveket esztétikai értéktelenségük miatt javasolták kivonásra. Ugyanilyen alapon kívánták eltávolítani a korabeli bestsellereket, például a kor legnépszerűbb leányregényét, *Tutsek Anna Cilikéjét*, sőt mi több, a rossz fordítások miatt kivonásra ítélték volna jó néhány *Cooper*, *Dickens*, *Verne* magyarítást is.

Említsünk meg itt egy epizódnak induló, utóbb mégis súlyossá váló eseményt. *Mosdóssy Imre* a tárgyalts időszakban a fővárosi iskolák tanfelügyelője, a konzervatív irányzat szélsőséges képviselője volt. Ritkán vezet jóra, ha valaki magas vezetői pozícióban még irodalmi babérokra is pályázik; Mosdóssy elkövette ezt a hibát, ifjúsági regényeket írt. 1919 januárjában az Iskolai Reformbizottság – vélhetően nem kis kaján-sággal – az összes ifjúsági regényét mint alacsony színvonalút az iskolai könyvtárakból kivonásra ítélte. 1920-ban azonban Mosdóssy visszalőtt: ő volt az, aki a Fővárosi Könyvtárat feljelentette a vallás- és közoktatási miniszternél, s majdnem elérte, hogy a fővárosi gyerekkönyvtárak anyagát elvegyék az iskolák részére.

Nemcsak az ellentétes világnézeti alapokra épülő könyvállományok néztek egymással farkasszemet, éles ellentét volt az olvasószolgálatok szelleme között is. „Irányítani akarjuk, hogy mit olvasson és miben gyönyörködjen” a fiatalság, fogalmazta meg alapelvét tömören Tóth Rezső, – ezzel szemben a Fővárosi Könyvtár a Walter Hofmann-i szociálpedagógiai elvektől (kezdetben ebben az irányban tájékozódottak) hamar eljutott a szabadpolc helyesléséig, a fiataloknak adott nagyobb válogatási lehetőség, szabadság megvalósításáig. A fogadtatás megosztott volt. Gulyás Pál fenntartásait hangoztatta: „Az ifjúság olvasókedvét fokozó közkönyvtári szabadság az ifjúsági részlegekben csak látszólagos lehet, mert az iskolásgyerekek csakis a legnagyobb körültekintéssel, pedagógiai érzéssel létrehozott könyvtárakba nyerhetnek bebocsátást.” Szókimondóbban fogalmazott egy népiskolai igazgató, szemére vetve a fiókkönyvtár dolgozóinak, hogy „azért van a gyerekekkel annyi vesződség a könyvtárakban, mert maguk választják ki, hogy mit akarnak olvasni. Nálunk a dolog sokkal egyszerűbb. Nem sokat kérdezősködünk, hanem adunk a gyerekeknek egy könyvet és azt olvassa.”

A könyvtár funkciója és gazdaságos működtetése

A 20. század első éveiben Magyarországon a tanulóifjúság könyvekkel való ellátása – a jobb módú családok könyvvásárlásától eltekintve – teljesen megoldatlan volt. Az ekkor bontakozó könyvtárügy számára e téren az első feladatot a tanulók könyvhöz, olvasnivalóhoz juttatása jelentette, kölcsönzés vagy helyben olvasás formájában, minél nagyobb tömegben, a lehető leggazdaságosabb módon. Ezen túlmenő más, sajátos is-

kolai könyvtári funkció a gyakorlatban alig létezett. A Múzeumok és Könyvtárak Országos Tanácsa úgy vélte, hogy a két könyvtártípus – az iskolai és a közkönyvtár – párhuzamos tevékenysége révén oldható meg a feladat.

Szabó Ervin másként vélekedett. Érvéle abból indult ki, hogy az erre fordítható összegből hogyan lehetne a legnagyobb eredményt, vagyis a kikölcsönzött könyvek legmagasabb számát elérni. 1910-ben – a fővárosi hálózat megszervezése előtt – a budapesti iskolai könyvtárak statisztikai eredményeit, könyvek forgási sebességét az amerikai gyermekkönyvtárakban mértekkel vetette össze, s kimutatta, hogy ott a könyvek kihasználtsága legalább tízszerese a hazai iskolai könyvtárakban mért eredményeknek. Ebből levonta a következtetést: az iskolai könyvtárakra költött pénz összehasonlíthatatlanul több hasznot hozna, ha a közkönyvtárakra fordítanák.

A jelek arra mutattak, hogy az eredményesebb működés titka a centralizált, központi ellátásra épülő, üzemszerűen működő könyvtári rendszer. Szabó Ervin felajánlotta, hogy ha megkapja az iskolai könyvtárakra fordított támogatást, központi ellátással, a város különböző pontjain létesített fiókok rendszerével megoldja az iskolai tanulók könyvellátását. S vállalta, ugyancsak központosított formában, a pedagógusok szakirodalmi ellátását is.

Szabó Ervin a centralizációnak csak előnyös oldalait emelte ki, a vele e kérdésben is vitába szálló Gulyás Pál viszont ellene vetette, hogy a kisiskolások számára könnyű megközelítési lehetőséget kell biztosítani, vagyis e téren előnyösebb a decentralizálás. A főváros területén – állította – legalább 50 fiókra lenne ellátásukhoz szükség, ez pedig megvalósíthatatlan, ezért a terv irreális.

Az 50 fiók létesítése valóban irreális volt: Szabó Ervinnek a világháború kitéréséig öt fiókot sikerült szerveznie, de ebből valójában csak három volt fiókkönyvtár, a másik kettő csak kölcsönzőállomás. Csakhogy ez a három fiókkönyvtár már működésének első évében közel százezer kötetet adott a tanulók kezébe, többet, mint a város iskolai könyvtárai együttesen. Mindamellet az egyre növekvő Budapest iskolásainak nagyobb része továbbra is ellátatlan maradt.

Időközben egyre inkább előtérbe került az iskolai könyvtáraktól elvárt másik követelmény: a tanulók könyvtárhasználatra nevelése, amiről Staindl Mátyás olyan meggyőzően írt az amerikai iskolákkal és könyvtáraikkal kapcsolatban. E téren fontos szerepe volt a szabadpolc (a kor szóhasználatával: nyílt polc) bevezetésének. Az elsőség érdeme a Százados úti fiókkönyvtár vezetőjét, Várad Irmát illeti. Bár az új rendszert gyakorlatias okokból vezette be, a tömegesen jelentkező gyerekolvasók könnyebb és gyorsabb kiszolgálása érdekében, hamarosan átlátta az újítás könyvtárpedagógiai következményeit is: „A nyílt polc a könyvtár pedagógiai hatását növeli” – írta 1915-ben. – „A könyvtár és az iskola akkor jó igazán, ha önállóságra nevel. A könyvtár feladata nem csak az, hogy a gyermeket jó olvasmánnyal lássa el, hanem hogy megtanulja az olvasmány kiválasztását is.”¹²

A könyvtár ilyen pedagógiai funkciójának felismerése egyre nagyobb teret kapott a Fővárosi Könyvtár közösségében. Mikor 1918 őszén az Iskolai Reformbizottság keretében mód nyílt az ezzel kapcsolatos nézetek megfogalmazására, a könyvtár munkatársai a korábbinál differenciáltabban közelítették meg a kérdést. Alapelveként szögezték le: „Az iskolai könyvtárnak szervesen bele kell kapcsolódnia a tanítás munkájába.”¹³ Ez a könyvtár korábbi álláspontjához képest jelentős módosulás volt, aminek könyvtárszervezési folyamatát is levonták: „A legideálisabb megoldás itt az *osztálykönyvtár* lenne. ... (ugyanis) ha *együttolvasásra* gondolunk, – s ez az egyik legjobb

módja a helyes olvasásra való ránevelésnek, – kell, hogy lehetőleg minden gyermek kezébe jusson könyv.”

Ezen a ponton azonban a terv megvalósítása gyakorlati nehézségekbe ütközött volna, ezért visszakanyarodtak a központi ellátás eszméjéhez. „Amerikai rendszerű kerületi központi könyvtárakat” terveztek, amely az egyes iskolákba telefonhívásra szállítaná a megjelölt időre, a szükséges példányszámban a kívánt könyveket. A könyvtárpedagógiai funkció tehát két szinten valósulna meg: az osztályokban a tanítási órák során, az együttlvasás módszerével, a központból megrendelt könyvek segítségével, és a kerületi központi könyvtárakban. Az utóbbiban kifejezetten könyvtárhasználati képzés folyta: „A kézikönyvtárban lehet a tanulókat a katalógus használatára, a nagyobbakat a cédulakatalógus kezelésére ránevelni és bevezetni a tudományos könyvtárban való munkára. Önként következnek ebből, hogy a tanítókat könyvtárpedagógiai kiképzésben is részesíteni kell.”

Ha a politika közbeszól...

Nem egészen tíz év alatt a „Szabó-iskola” koncepciója egy lényeges ponton megváltozott: felismerték az iskolai könyvtár sajátos *iskolai* funkcióját, s egy mai szemmel nézve is korszerű modellt javasoltak, változatlanul összekötve a központi ellátási rendszerrel. Mintha a két szemléletmód közeledett volna egymáshoz: az iskolai könyvtárügy rugalmasabbá, a Fővárosi Könyvtár szemléletmódja alkalmazkodóbbá vált.

A gyakorlatban azonban a közeledés nem történt meg, s ennek egyik oka a politika túlzó behatolása volt a könyvtárak életébe. A Tanácsköztársaság erőszakos kollektívizálásai után a pedagógusok megrettentek, mikor az ő iskolai könyvtáraikat is „kollektívizálni” akarták, s egyhangúlag tiltakoztak az ezzel összekapcsolt változtatások ellen is. A Tanácsköztársaság bukása után pedig a politikai retorziót a könyvtárakra is ki akarták terjeszteni, s megszüntetni a Fővárosi Könyvtár gyerekkönyvtárait, (melyek pedig friss szemléletükkel megtermékenyítően hathattak az iskolai könyvtárakra.) S bár a fővárosnak sikerült gyermekrészeleget megmentenie, a korábban oly mozgékony könyvtárak megdermedtek, az 1910-es évek útkereső, pezsgő szelleme nem tért egyhamar vissza.

Jegyzetek

1. Emlékirat községi nyilvános könyvtár létesítéséről Budapesten. A Fővárosi Könyvtári Bizottság megbízásából írta dr. Szabó Ervin. Bp. 1910. 61 p.
2. Dán Krisztina, Tóth Gyula: Könyvtár az iskolában. Hazai és nemzetközi áttekintés. Bp., 1995. Fővárosi Pedagógiai Intézet. 25.p.
3. A Könyvtári Bizottság jegyzőkönyve a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár irattárában és A Fővárosi Nyilvános Könyvtár Értesítője 1912. 3.sz. 252.p.
4. A tervezett kongresszus ismertetése: Vierter Internationaler Kongress für Volkserziehung und Volksbildung 25-29. Sept. Leipzig, 1914.
5. A legteljesebb szöveg: Ervin Szabó: Jugendbibliotheken in Ungarn. A Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár irattára. Magyar fordítás: Ifjúsági könyvtárak Magyarországon. In: Könyv és Nevelés, 2000. 2.sz. 79–81.p.
6. Javaslatok az ifjúsági olvasmányok, az osztálykönyvtárak, a nyilvános könyvtárak és a tanítói könyvtárak tárgyában. – Szövegkiadása: Az 1919-es Magyar Tanácsköztársaság iskolai reformtervezete. Bp. 1959. Fővárosi Pedagógiai Szeminárium. 43-51.p.
7. Gulyás szakvéleményének szövegét közölte: Könyvtári Figyelő, 1966. 4.sz. 362-364.p.
8. A MTTNSz levele a Fővárosi Könyvtárnak 1920. máj. 16. – Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár irattára

9. Az idézetek forrása: A szabad tanítás Pécsen 1907-ben megtartott Magyar Országos Kongresszusának naplója. Bp. 1908. – Reprint kiad.: Dialóg Campus kiadó, Bp. – Pécs, 1997.
10. Staindl Mátyas: Az ifjúsági könyvtárak reformja. In: Népművelés, 1910. 333-336.p.
11. A hivatkozott művek: Népiskolai Ifjúsági Könyvtárakat Intéző Bizottság részéről elfogadott és a népiskolai könyvtárak számára ajánlott könyvek jegyzéke, 1912. – Szemák István: Ifjúsági könyvtárjegyzék. 1912. – Madzsar József: Mintajegyzék városi nyilvános könyvtárak számára. 1913.
12. V.I. [Váradi Irma]: Nyílt polc a Városi Nyilvános Könyvtárban. In: Könyvtári Szemle, 1915. 1-3.sz. 25.p.
13. Javaslatok az ifjúsági olvasmányok, az osztálykönyvtárak, a nyilvános ifjúsági könyvtárak és a tanítói könyvtárak tárgyában. I.m. 42.p.

SÁNDOR KATSÁNYI: Ervin SZABÓ and the school libraries. Choices of alternatives in rendering library services for school-children and students in the 1910s.

The author describes (writes about) the dispute about the primariness of the school and public libraries during the decade following the turn of the century. While Ervin Szabó, in the spirit of liberalism, took up on the more open public libraries, the conservative pedagogic circles layed stress mainly on the school libraries, being more close to the curriculum and the educational aims.

SÁNDOR KATSÁNYI: Ervin Szabó und die Schulbibliotheken. Der Scheideweg der Bibliotheksversorgung der Schuljugend im zweiten Jahrzehnt des 20. Jahrhunderts.

Der Verfasser legt die Auseinandersetzung über die Priorität der Schulbibliotheken und der öffentlichen Bibliotheken im Jahrzehnt nach der Jahrhundertwende dar. Während Ervin Szabó im Geiste des Liberalismus bei den mehr offenen öffentlichen Bibliotheken Stellung nimmt, die konservative pädagogische Kreise stellen überwiegend die zu den Lehrplänen, den Erziehungszielen näher stehenden Schulbibliotheken in den Vordergrund.

Folyóiratunk internetes változatában az ifjúsági könyvtárakkal kapcsolatban további írások találhatóak.